

**“МУМТОЗ АДАБИЁТНИНГ ДОЛЗАРБ
МУАММОЛАРИ”**

*мавзусидаги Республика илмий-назарий
анжуман материалари*

*филология фанлари доктори, профессор
Ҳамиджон Ҳомидов*

таваллудининг 85 йилинига бағишиланади





Ҳамиджон Ҳомидов

bo'lganki, bu hozirda ham saqlanib qolgan. Yaxshi xabarni etkazuvchiga esa tuhfalar berilgan. Bu sevinchi (suyunchi) deb atalgan. Mazkur урға ishora ham A.Navoiyning ayrim misralaridagi g'oyaviy niyatining badiiy ifodasi uchun xizmat qilgan.

Vah, ne kun bo'lg'ayki, ul g'oyib safardin keldi deb,
Istabon mendin sevinchi, etsa har yondin xabar.

Har qanday урғ-одат асrlar davomida shakllanib, xalqning ijtimoiy, ma'naviy, diniy dunyoqarashining aksi sifatida namoyon bo'la boradi. Ularning paydo bo'lishi butun xalq taqdiri bilan bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, hazrat Navoiyning juda katta tarixiy davrni bosib o'tgan milliy урғ-одатлarga murojaat qilishidan maqsadi, bir tomondan, ulardan o'rnak olishni targ'ib qilish bo'lsa, ikkinchi tomondan, lirik qahramoning ruhiy holatini yorqin badiiy tasvirlashdir. Shu orqali u o'zining ijtimoiy-falsafiy, ilohiy-irfoniy, didaktik qarashlarini badiiy ta'sirchan bayon qilishga erishgan.

ФОНИЙ - НАВОИЙ РУБОИЙЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Назора БЕКОВА ,

БухДУ доценти, ф.ф.н.

Навоий форсча рубоийлар ёзишда ҳам юксак бадий маҳорат кўрсатган санъаткордир. Шоир форсий рубоийларда Умар Хайём, Ҳофиз Шерозий, Жомийларнинг илғор анъаналарига таянди. Уларга пайравлик қилиб, форсий рубоийчиликда қўлга киритилган ютуқларни ўзига хос йўллар билан юксалтиришга интилди. Навоий, айниқса, Умар Хайём ғояларидан чуқур руҳланган.

Академик В.Зоҳидов таъкидлаганидек, айниқса, "Хайёмнинг ислом дунёсидаги, жаннатидаги насия ҳур-ғилмонларидан, лаззатларидан, кавсар сувларидан бу ҳақиқий оламдаги, табиат- билиб май ичай,

шодланай, деган фикрлари Алишер Навоийга маъқул бўлган эди” . Ҳақиқатан ҳам Хайём ва Навоий қарашларида муайян ҳамоҳанглик бўлган. Бу нарса Навоийнинг форсий рубоийларида аниқ кўринади. Навоийнинг қуидаги рубоийси ғоянинг талқини ва умумий руҳи жиҳатидан Хайём шеърларини эсга туширади:

*Соқий, ба мани ғамзада new ор қадаҳ,
Ҳарчанд бувад бузург бардор қадаҳ.
Гар з-он ки бувад сипехри даввор қадаҳ,
Дар як-ду кашидаи қунам нигунсор қадаҳ.*

Таржимаси:

*Соқий, мен ғамгинга қадаҳ келтири,
Қадаҳ ҳар қандай катта бўлса ҳам кўтари (келтири),
Гарчи у қадаҳ айланувчи осмондек бўлса ҳам
Бир-икки симиришда қадаҳни бўшатиб тўнкараман .*

Ёки бошқа бир тўртликни олайлик. Бунда ҳам Навоий майни юксак улуғлайди:

*Соқий, на зи оби талх, к-аз оташи тез,
Як ратли гарон сўи ман овар бархез,
Гар з-он, ки зи тавбаат шавам узрангез,
Андоз бар остину дар ҳалқам рез.*

Таржимаси:

*Соқий, оловдан аччиқ бўлган аччиқ сувдан қуй,
Ўрнингдан туриб, катта жомда сувдан менга келтири.
Қадаҳ кўтаришдан тавба қилганим узрини айтганимда,
Аввал енгингга қуиб, ундан ҳалқумимга қуй .*

Ҳеч қандай қийинчиликсиз пайқаш мумкинки, “Қадаҳ кўтармасдан тавба қилганим узрини айтганда, аввал енгингга қуиб, ундан ҳалқумимга қуй”, деган гап – бу Хайём услубига яқин гап. Бундан лофангез сўзлар Хайём рубоийларининг деярли ҳар бирида учрайди.

“Девони Фоний”даги рубоийларнинг мавзулар олами ва ғоявий мотивларида шоирнинг ўзбек тилидаги тўртликлари билан ҳам бирлик бор. Буларда ҳам шоир ишқий ҳис-туйғуларни мадҳ қилиб, ҳижрон азобларидан шикоят этади. Навоий ўзбек тилидаги рубоийларидан бирида:

*Бўлди менинг ўлмагимга савдо боис,
Савдоға ҳавои жоми саҳбо боис,
Саҳбоға доғи дайру чалипо боис,
Бу барчаға ул дилбари тарсо боис, –*

Деб ёзса, мазкур ғояни ривожлантириб, янгича деталлар билан бойитиб, форсчада бундай талқин этади:

*Заъфамро он миёни чун мўй боис,
Қатламро он турраи ҳинду боис
Умрамро он қомати дилжўй боис
Жонамро он лаъли сухангў боис.*

Таржимаси:

*Заифлигимга қилдек (қилдек) бел боис,
Ўлимимга у қора гажак боис.
Умримга у мафтут этувчи қомат боис,
Жонимга у сўзловчи лаб боис.*

Бундай ўхшаш нуқталар май, ҳижрон мавзуидаги рубоийларда ҳам учрайди.

Ҳижрон мавзуси Навоий шеъриятида кенг тасвирланган. Бу орқали шоир “ўз даврида миллион-миллион эзилган халқ оммасининг, дехқонларнинг, айниқса, шаҳар косиблари ва ҳунармандларининг қоронғи феодал ҳаётдаги кайфиятини, руҳини умумий чизиқларда, романтик санъатга хос шартли, анъанавий рамкаларда ҳаққоний ифодаланган”. А.Ҳайитметовнинг бу фикрлари Навоийнинг ҳижрон

мавзусидаги рубоийларига тўла тегишилдири. Лекин биз бу ерда масаланинг иккинчи бир томони ҳақида гапирмоқчимиз.

Навоий ёшлик йилларидан бошлаб ҳаётнинг анча қисмини Ҳиротдан йироқ ўлкаларда айрилиқ, моддий ва маънавий қийинчиликда ўтказган. Шоир ўша фурсаллардаги ўй-фикрлари, хижрон дардлари, аламнок кечинмаларини аввало рубоийларида акс эттирганлигини олимларимиз ҳаққоний таъкидлашади. Масалан, шоирнинг “Ғурбатда ғарib шодмон бўлмас эмиш” сатри билан бошланадиган машхур рубоийси Машҳадда ёзилганлиги айтилади . Ёки

Ёнсам, яна ғурбатни ҳавас қилмағамен,

Хижрон ўтиға танимни хас қилмағамен.

Жуз жоми висол мултамас қилмағамен

Ҳақ ҳазратида шукрин бас қилмағамен.

Бу рубоийни навоийшунос Ё.Исҳоқов Астрободда ёзилганлигини, унда “ёру дўстлари, она шаҳридан узоқда – ғурбатда кун кечираётган шоирнинг кечинмалари, орзулари” ўз ифодасини топганлигини баён қиласди. Навоий Машҳад, Самарқанд ва Астробод шаҳарларида кечирган умрининг ҳижронли нафасини фақат ўзбек тилидаги рубоийларига эмас, балки қўплаб форсий рубоийларига ҳам олиб кирган. Бизнингча, мана бу рубоий ҳам Навоийнинг ўша:”Султон Абу Сайд Мирзо замонида Машҳадда ғарib ва хаста бир буқъада” ётгандаги дард-алами ва бекаслик изтиrolарини акс эттириб, у Машҳадда ёзилгандир:

Дар ғурбатам афтода зи ҳижрони ҳабиб,

Аз шиддати заъф гашта бо марг қарийб,

Ёре на, ки орад ба сари хаста табиб,

Зоре на, ки жўяд кафан аз баҳри ғарib.

Таржимаси:

Ҳабиб (дўстнинг) ҳажридан ғурбатга тушдим,

Заифлик шиддатидан ўлимга яқинлашдим,

Бир ёр йўқки, касалнинг бошига табибни бошлаб келса,

Бир зор (эҳтиёжманد) йўқки, ғариб учун кафан изласа.

Айниқса, рубоийнинг учинчи сатрида айтилган “Ёре на, ки орад ба сари хаста табиб”, яъни касалнинг бошига табиб бошлаб келувчи бир дўст ҳам топилмайди, деган фикр юқоридаги даъвони билдиришга тўла асос бера олади. Бошқа бир рубоий эса шоирнинг Астрободда бошидан ўтказган ҳодисалар оқибатида туғилган фоже тасалло сўзларига ўхшаб туюлади:

Ҳар чиз расад за аҳли даврон маҳурӯш,

В-аз қисми азал зиёдро беш макӯш,

Бар банд зи ношунидаи рахнан гўш,

В-аз ҳарчи нагуфтани, забон дар хамуш.

Таржимаси:

Даврон аҳлидан бошингга ҳар қандай иш келса, исён қилма,

Тақдирнинг берганига қўнгину ундан ортиғига уринма,

Эшитиш лозим бўлмаган гаплардан қулоғингни бекит,

Айтилиши лозим бўлмаган ҳар қандай гапдан тилингни тий .

Девондаги қатор рубоийлар инсон ҳаёти, унинг мураккаб ва зиддиятли қисмати ҳақидаги фалсафий ўйлардан таркиб топган.

Дорам зи вужудии худ паришонию бас,

В-аз жумлаи кардаҳо пушаймонию бас,

Аз ақл насибам шуда нодонию бас,

Бар нодонии хеў ҳайронию бас.

Таржимаси:

Вужудимда фақат паришонлик бор,

Бутун қилмишларимдан фақат пушаймонлик бор,

Ақлдан насибам фақат нодонлигу

Ўз нодонлигимга фақат ҳайронлик бўлди .

Навоий тафаккурининг жавҳари сингдирилган бундай дурдона тўртликлар девонда кўплаб учраб, уларда ўқувчи руҳини юксакликларга олиб чиқадиган зўр бадиий куч яширган.

Бизнинг қузатишларимиздан маълум бўлишича, “Девони Фоний”даги рубоийлар икки йўл билан яратилган. Девондаги рубоийларнинг асосий қисми бевосита форсий тилда ёзилган. Баъзи тўртликлар эса ўзбек тилидан таржима қилинган. “Ғаройиб ус-сифар”даги шу қуйидаги бир рубоийда ҳижрон туйғуси фавқулодда қўтаринки шаклда тараннум қилинади:

Ҳажрингда менинг сабрима жуз нуқсон йўқ,

Кўнглум аро ғайри нолау афғон йўқ,

Жонимға ҳаёт умиди худ макон йўқ,

Йўқ, йўқ, сабр йўқ, кўнгул йўқ, жон йўқ.

Рубоий форсийда бундай таржима қилинган:

Эй, бе ту маро ба сабр жуз нуқсон не,

Дилро зи ғамат жуз алами ҳижрон не,

Жонро ҳам ғайри меҳнати ҳирмон не,

Не-не, сабр нею дил не, жон не.

Шоир таржимада оригиналдаги рубоийнинг фақат мазмунини эмас, шаклий белгиларини ҳам деярли тўла сақлашга ҳаракат қилган. Навоийнинг “Омад ба мани хаста зи дилбар қоғоз” сатри билан бошланадиган форсий рубоийси ҳам ўзбек тилидаги “Номангки, тириклигимда улдур матлуб” деб бошланадиган тўртлигининг эркин таржимасидир. Қуйидаги рубоийларни муқояса қилиб кўрсак, айни шу фикрнинг ҳақлигига яна бир карра ишонамиз:

Жонам ба ду лаъли жонфизои ту фидо,

Руҳам ба насими атроси ту фидо.

Ошуфта дилам ба ишфаҳои ту фидо,

Фарсада танам ба хоки пои ту фидо .

Жонимдаги “жим” икки долингга фидо,
Андин сўнг “алиф” тоза ниҳолингга фидо.
“Нун” доғи анбарин холингга фидо,
Қолғон ики нуқта икки холингга фидо .

Навоийнинг форсий тилда яратган рубоийларининг катта бир қисми унинг насрый асалари таркибидан ўрин олган. Бу нуқтаи назардан Навоийнинг улуғ устози Абдураҳмон Жомийга бағишиланган “Хамсат ул-мутаҳайирин” асарида келтирилган рубоийлари алоҳида қимматга эга.

И.Ҳаққул таъбири билан айтганда, мазкур рубоийлар Навоийнинг Жомийга муносабати, икки ўртадаги дўстлик, адабий алоқаларни кўрсатишга хизмат қиласди, улар Навоий ва Жомий орасида рубоий жанрида (форсий тилда) маълум маънода ижодий мусобақалар бўлганлигини ва бунда ҳам Навоий ўз иқтидор кучини намойиш қилганлигини кўрсатади, Навоийнинг форс тилидаги рубоийларининг мавзу кўлами улар орқали янада бойиб, салмоғи ортади.

ФЕРУЗ ИЖОДИДА НАСИМИЙ АНЪАНАЛАРИ

Зилола АМОНОВА,

Бухдуд доценти, ф.ф.н.

Муҳаммадраҳимхон Феруз Хоразм адабий муҳитида алоҳида мавқега эга бўлган шоҳ-шоирдир. Тарихий маълумотларга кўра, Феруз Хоразмда 47 йил ҳукмдорлик қилган, кўп яхши ишлари, илм, санъат ва адабиётга ҳомийлиги, талантли шоир, мусиқачи бўлганлиги билан яхши ном қолдирган⁴⁹. Унинг ҳукмронлиги даврида хаттотлик, китобатчилик ва таржима мактаблари гуллаб яшнади. Феруз ҳомийлигида бир қанча истеъдодли шоирлар етишиб чиқди. Муҳаммадризо Огаҳий, Аҳмад

⁴⁹ Орзибеков Р. Ўзбек адабиёти тарихи. – Т.;, 2006. 255-б.

| | |
|--|-----|
| Zamira Qurbonova. Ta’lim metodlarining adabiyot o‘qitishdagi ahamiyati..... | 295 |
| Rustam Esonov. Adabiyot ta’limida pedagogik texnologiyalarning ahamiyati..... | 298 |
| Boburmirzo Iminjanov. Hadislar mumtoz adabiyotning ajralmas qismi..... | 304 |
| Ismigul Nizomova. Darsliklar qiyosi..... | 308 |

Илмий-оммабоп нашр

**“МУМТОЗ АДАБИЁТНИНГ ДОЛЗАРБ
МУАММОЛАРИ”**

Муҳаррир:
Ҳошимжон Аҳмедов

Дизайнер:
Хумоюн Исҳоқов

Мусаххих:
Ўткир Йўлдошев

“Navoiy universiteti” nashriyot-matbaa uyi

Теришга 2020 йил 5 декабрда берилди.
Бичими 84x108. 1/16. Самбриа гарнитурасида тайёрланди.
16 шартли б.т. 15,5 ҳисоб нашр б.т.
(электрон нашр)

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети
Тошкент шаҳри Яккасарой тумани Юсуф Хос Ҳожиб қўчаси, 103-уй

